

2030
c 25

ANTWERPIENSIA

1932

(Zesde Reeks)

Losse Bijdragen tot de
Antwerpsche Geschiedenis

DOOR

FLORIS PRIMS
STADSARCHIVARIS

Uitgever :
DRUKKERIJ «DE VLIJT», NATIONALESTRAAT, 46, ANTWERPEN
1933

7.

HOE ONZE KARTHUIZERS HEEREN VAN HET KIEL WERDEN.

De Karthuizers die zich sedert 1324 de kapel van het Kiel hadden aangetrokken, en zich in dezer buurt hadden gevestigd, hebben daar lange jaren ellende gekend. Ze hadden daar hun armoedige cellen bezijden de oude kapel Westwaarts, naar de Schelde heen, op de gronden, of daaromtrent, waar men in de jaren 1250 galg en rad had gekend. Waren er bij de kapel enkele woningen gekomen, — die « het Leeg Kiel » uitmaakten, — en was er een « nieuwe baan » die van het Hoog Kiel naar de kapel liep, — voor het overige en vooral beneden de kapel, was het hier een geheel afgelegen plaats. De « oude baan » naar de Schelde, liep veel meer Zuidwaarts, namelijk van af den Langen Elst, het Hoog Kiel kruisend, den lagen weg die naar de kapel leidde overstekend bij « de Drij Snellen », en de Schelde bereikend bij het oude Sint Michielsschoor. Eénmaal had Hugo Nose kunnen droomen tusschen de St Michiels- of Kronenburghoogte en het reeds vermelde St Michielsschoor door bedijking en draineering uitgestrekte « novae terrae » te maken. Gebrek aan kapitaalkrachtige doorvoering van dit plan en weldra de ontreddering van Hugo's zaken, hebben dit gedeelte der « novae terrae » tot die wildernis en die verwildering gebracht, die thans voor Karthuizers bleek te passen.

Teekenen we hier reeds aan dat het oude domein der Kielsche karthuizers thans gedeeltelijk in de Schelde ligt, en gedeeltelijk onder de ophooging aan de hangars en den rijweg der d'Herbouvillekaai, tusschen de Van der Zweepstraat en de Hobooksche Vest.

Hoe zijn nu die doodarme Karthuizers op min dan 50 jaren tijds, de « feodale heeren » van het Kiel geworden? Met de opvatting die we hebben van het woord « heer », gekoppeld bij dat van « feodaal », klinkt het sprookjesachtig.

De eerste grondrechten op het Kiel.

Het komt ons voor alsof de inbezitneming van het eerste lapje gronds in de wildernis achter de oude verlaten kapel, zonder *investitio* of *effestucatio* zou gebeurd zijn. We zouden er zeer zeker vermelding van gevonden hebben in het oorkondenboek dat

men in 1406 schrijvende was en dat er uit ziet als volledig, voor wat de eigendomstitels betreft. We durven daarom veronderstellen dat er in den beginne een « occupatio » van een stuk niemandsland, — oud Nose-land — geweest is.

Eerst op 21 October 1330 verkrijgen de broeders een geakteerden bezitstiel op een Kielschen grond. Elisabeth, de vrouw van Gillis van Hackendonc, sticht een jaargetijde bij de Karthuizers, en geeft daartoe « de twee gedeelten van een bunder lands gelegen tusschen de Karthuizers en de Kalkhoven », d. i. tusschen de eerste neerzetting der broeders en St Michiels: die ledige gronden waren daar reeds in de laatste helft der XIIIde eeuw door kalkblusschers en « steenbikkeleeren » gebruikt. (Zie akte 16 Januari 1284).

Bij dit eerste bunder lands komt er een half bunder bij op 9 Februari 1335. Het is gelegen achter het begijnhof. Dankaard de Loddere koopt het ten behoeve der Karthuizers, van jonkvrouw Elisabeth Cantinne, Laureis Cant's dochter.

En in de nu volgende jaren verkrijgen de broeders wel eenig goed in den Langen Elst, ter Beke, op Beerschot (den Swielberg, waar nu de Christus-Koningkerk staat), of bij Addenvoort achter Beerschot, maar het duurt tot 1350, eer zij op het eigenlijke Kiel een opmerkenswaardig goed zullen bezitten, buiten hun onmiddellijke eigen stede.

De gift van Jan van Wyneghem (1350).

Op 17 April 1350 waren vereenigd in de nieuwe *aula* van de *mansio* der Wyneghems te Antwerpen, de oude Jan van Wyneghem de schepene, en zijn vrouw Margareta, de procurator der Karthuizers Nicholas van Bergen, de notaris-kapelaan Henricus de Mere, en de bijgeroepen getuigen priester Jan de Deckere, Arnold van Hovorst, de groote vriend der Karthuizers, en Bouden van Goelhoven, een minder bekende figuur.

Er gebeurde daar iets belangrijks: Jan van Wyneghem en vrouw — wier echt schijnt kinderloos gebleven, — schonken plechtig ten titel van aalmoes om God en om vergiffenis hunner zonden, aan de Karthuizers van het Kiel, alle de goederen die zij op het Kiel liggen hadden, in « eigen » (allodiaal), in erve, in aarden, in bosschen, in winnenden lande, met al de huizingen die daar toe behooren, bedragende nagenoeg 25 bunder. En dit alles wordt geschonken vrij van allen last en kommer, uitgenomen den heer zijn heerlijke rechten en zijn landcijs.

Op 28 maart 1351 herhaalden de begiftigers hun verklaringen voor de stadsschepenen Jan Bode en Willem de Moelnere. Het notarieel « instrument » van 1350 zoowel als de schepenbrief van

1351 zijn ons bewaard gebleven. Het ware ons voorzeker nog aangenamer geweest, hadde een dezer stukken ons ook vermeld hoe de Wyneghems éénmaal dit groote goed verkregen; enkel wordt er in den schepenbrief meegedeeld: «gelijk dat Jan en Margareta die goederen daar voormaals verkregen hadden».

Nu hoefde er tot het aanvaarden dezer gift alerst een oorlog van den hertog van Brabant. In het eerste jaar der stichting, op 18 Juli 1324 had de hertog de karthuizers van het Kiel toegestaan, tot een bezit te komen binnen Brabant, van een totaal aan *inkomsten* van 200 pond oude grooten tornoois, zoo uit eigen als uit erfgoederen. Soortgelijke amortisatie zou er niet meer noodig zijn. Maar voor het *eigendomsbezit* waar de gift der Wyneghems de Karthuizers nu toe bracht, moest men een bijzondere hertogelijke toelating hebben. Deze werd gegeven op 28 Januari 1351. Nu waren er intusschen nog enkele stukken lands, op het Kiel gelegen, bijgekomen zoo vanwege Willem Brand (5 April 1350) als bij testament van Niklaas de Laet (18 Januari 1351). De hertog veroorlooft dan aan de broeders een gezamenlijk bezit van 29 bunders, waarvan zekere gedeelten feodaal zijn, en rechtstreeks van den hertog worden verheven, waarvan andere subfeodaal of onderleen zijn en weer andere allodiaal of eigen. Jan van Wyneghem is kort daarop overleden.

Bleef de regeling dier feodale afhankelijkheid.

Op 16 Augusti 1351, geeft de hertog een brief voor «zijne geliefde vassalen het dominium van het Kiel bezittende», om hun toe te laten de Karthuizers in te erven in de grondrechten der 29 voorschreven bunders waarbij verstaan werd dat de Karthuizers alle de rechten die den hertog toekwamen, hadden op te nemen. Van af dit oogenblik geraakten de monniken in het feodale, althans voor enkele gronden, verstrikt. Het was echter slechts een kleine inzet.

«De» heeren van het Kiel mogen we ze nog niet heeten.

Het leengoed van Jan Zymaer.

De procurator der Karthuizers, Niklaas van Bergen, en zijn groote vriend Arnoud van Hovorst, hebben nog meer gronden op het Kiel aan het klooster weten toe te voegen.

Op 18 Augusti 1352 koopt Arnoud van Hovorst voor rekening van het huis der karthuizers zekere erfelijke renten van 66 veertelen rogge en 19 oude grooten tornoois op drie bunders land, gelegen in Beerschot, tegen de gronden aan die wijlen Jan van Wyneghem aan het klooster gegeven had. Hij kocht die gedeeltelijk van Arnoud van der Molen, Wouters zoon, en gedeeltelijk van jonkvrouw Elisabeth Bollaerdinne.

Maar de groote zaak was de kort daarop volgende aankoop, tegen Jan Zymaer, *van een vierde deel van de heerlijkheid zelf van het Kiel*. Nog vooraleer die overdracht voor de schepenen van Antwerpen verleden werd, zien we de Karthuizers een man in hun plaats stellen om manschap te doen bij den hertog. Ziehier den manschapsbrief verleend door hertog Jan III op 22 Februari 1353 (1354 in nieuwen stijl):

«Jan bij de gratie onzes Heeren, hertog van Lothrijk, van Brabant, van Limburg en markgraaf des heiligs rijks, doe kond eenieder dat voor ons en voor onze mannen van leen, heeren Jan van Wittham, heer Alaert van Os, onzen rentmeester van Brabant, heer Aert van Gorle onzen zegelaar, en heer Godevaart van der Dilt, ridder, gekomen zijn in eigen persoon, de prior en het convent van de Karthuizers van Antwerpen, en begeerden voor ons te komen en ons te voldoen wegens een goed dat men van ons houdt te leen, dat zij verkregen hadden van Jan Zymaer, te weten een vierde deel van het goed geheeten Kiel, welk goed te hunnen behoefte ontvangen heeft, in naam des godshuizes, van ons, Jan Wolfs van Antwerpen, en deze heeft ons daarvan hulde en manschap gedaan van recht was te geschieden, blijvende ons steeds ons recht en onze en voor onze vs. mannen, en bekende dat hij dit goed ontvangen had in naam en tot behoefte van het godshuis, en hierin geschiedde al wat van recht was te geschieden, blijvende ons steeds ons recht en onze heerlijkheid... Gegeven tot Antwerpen, 22 dagen in Februari, in 't jaar onzes Heeren 1353, naar schrijfwijze van Kamerijk».

Deze belangrijke verkoop werd geakteerd zooals reeds gezegd voor schepenen van Antwerpen Raymond van de Werve en Peeter van Hoboken, een paar maanden later. We onderlijnen in dezen schepenbrief dat Jan Zymaer dit vierde deel der Kielsche heerlijkheid had geërfd van Claus zijn vader. Het goed werd verkocht «metten heerschappe ende al wat er toe hoert».

Van af dit oogenblik heeft dus het Karthuizersklooster samen met de andere Kiel-bezitters, eigen rechtspraak, en eigen «mannen». Maar het gold alleen de «gebuurlike gerechten» of lagere rechtspraak en alles werd bedisseld voor zooverre het de «mannen» aanging, door den «sterfman», Jan Wolfs.

Voor de finantieele baten en kommeren stond echter het klooster, — en het zou niet lang aanloopen of men zou zich afvragen wat van beide, kommeren of baten, het hoogste liep.

Maar intusschen wenschen we te weten wie de drie andere vierendeelen van de Kielsche heerlijkheid bezat.

Een gedeeltelijk antwoord daarop vinden we in de leenboeken van Brabant, en bepaaldelijk in de uitgave van GALESLOOT, *Les feudataires de Jean III*. Op blz. 271 van dit werk zal men vermeld vinden:

Willelmus Nose, partem suam de thelonio Antwerpiensi, circiter 100 libras annuatim, et terram apud Berchem, et apud Kiele, cum suis attinentijs, valentem...»

Wonder genoeg heeft geen enkel der hertogelijke registers na dit «valentem» iets opgeteekend. Zou het er met de Kielsche heerlijkheid zoo berooid voorgestaan hebben?

Zeggen we hier nog dat dezelfde lijst van vassalen van Jan III ook onzen Claus Zymaer (de vader) vernoemt en wel met de aanwijzing «de Antwerpia». Door een tweede hand is er aan toegevoegd, dat de zoon Jan, — dezelfde die aan de Karthuizers verkoopt, — vader is opgevolgd. Het Kiel is daar echter niet bij vernoemd.

Uit deze opteekeningen leiden we af dat Willem Nose voorzeker de voornaamste heer van het Kiel is geweest in het begin der regeering van Jan III. We zullen weldra vernemen, dat de heerlijkheid uit een helft en twee vierendeelen, dus uit drie parten, bestond, sedert de «failliet» van Hugo Nose.

De weg van Wouter van der List.

Vooreerst een klein bijzonderheid, die toch ook bijdraagt om het oude Laag Kiel te doen kennen.

Op 28 September 1353 schrijft Wouter van der List :

«Kond zij allen die deze letteren zullen zien, dat ik, Wouter van der List, heb gegeven het recht dat ik had en te hebben plach op den weg die gaat door het goed te Kiele dat Jans van Wyneghem was, van af te straat die gaat te Sint-Bernards tot aan de straat die nu gaat te Wilrijkwaart, en dat ik dit recht gegeven heb aan den prior en het convent der Karthuizers om 12 penningen Leuvensch jaarlijkscher renten, welke weg de broeders zullen afsluiten mogen zonder iemands wederleggen».

En nu richten de karthuizers zich tot den rentmeester van Brabant, Alaert van Os. Op 20 Juli 1354 geeft deze de verlangde eschriften :

«Ik, Alaert van Os, rentmeester van Brabant, doe kond allen lieden, dat wij, om oorboor en profijt van den hertog, hebben gegeven, om zijne erfen te meerderen, aan het godshuis der Karthuizers, een weg die te gaan plach vóór des godshuis' goed te Kiele, dat wijlen Jan van Wyneghem toeoorde, welke weg komt met zijn Westeinde aan de straat die gaat van Antwerpen te St Bernardswaart, en met het Oosteinde rekt tot den weg die gaat te Wilrijkwaart mits drie schellingen oude leuvensche jaarlijks aan den hertog te betalen, en behoudende den hertog 'zijn heerlijkheid».

Naar deze aanduidingen is het ons duidelijk waar de 25 bunnaren die Jan van Wyneghem aan de karthuizers schonk, gelegen waren. Ze lagen vóór het hof der Karthuizers, en strekten zich uit tusschen den ouden St-Bernardschen weg, en de Lange Elzenstraat. De baan die er door liep en blijkbaar in 1354 te niet werd

gedaan, zou thans loopen van af de Zuiderstationsgronden, Scheldewaarts het stationsgebouw, over de Amerikalei naar ongeveer het begin der Belegstraat. Daar immers kwam vroeger de Lange Elzenstraat uit.

Waar had Wouter van der List die heerlijke rechten over dezen weg gehaald? Ook uit de Nose-erfenis?

In afwachting van meer klaarheid vervolgen we de studie der Kielsche heerlijkheid.

Het vierendeel heerlijkheid van Jan van Cruyninghen, 1381.

Op 6 September 1381 verschijnt voor schepenen van Antwerpen, heer Jan van Cruyninghen, Arnouds zoon, ridder, en verklaart dat hij verkocht heeft aan de karthuizers, al zijn recht in het goed, te Kiel, gelegen bij het karthuizer godshuis met de heerlijkheid en al wat er toe behoort, gelijk hem dat aangestorven en gebleven is van vrouw Agnese, zijn moeder, die dochter was van Willem Nose...

Ditmaal was er een aankoop, geen gift zooals men ziet.

Aldus vereenigden nu de Karthuizers twee vierendeelen van het leen of de heerlijkheid, éénmaal door den ontginner Hugo Nose binnen de palen der Antwerpsche vrijheid tot stand en erkenning gebracht.

Ongetwijfeld was het de Karthuizers te doen geweest eenerzijds het geld der eeuwige jaargetijden dat hun toevertrouwd werd te beleggen, anderzijds zich vrijdom te verzekeren: hun eigen stamhuis lag binnen de heerlijkheidsvierendeelen, die zij aangekocht hadden.

Maar de zaak had haar keerzijde. Een klooster als dat der Karthuizers was minst van al van aard om aan de feodale verplichtingen die dit heerlijk recht meebracht te voldoen. Denken we slechts op den krijgsman die er bij oorlogstijd te «leveren» was. En dan, verhefrechten en andere liepen zoo hoog, dat het de Karthuizers erg zwaar werd. De klachten blijven niet uit.

De Amortisatie der twee vierendeelen, 1401.

Nu hadden onze Karthuizers, op het einde der XIVde eeuw, een goeden vriend aan heer Arnoud van Crayenhem, heer van Grobendonk, en drossaard-generaal van Brabant. Hij en zijn vrouw Johanna van Steyvoort, zijn groote vrienden en weldoeners van de karthuizerij. En ridder Arnoud heeft de zaak der monniken ter harte genomen. Dankbaar hebben de kloosterlingen opgeteekend in hun «Obituarium», hoe het dank aan hem is, dat ze de amor-

tisatie dier verplichtingen bekomen hebben. In hun lijst van groote weldoeners vermelden zij :

Dominus Arnoldus de Crayenhem, miles promotor domus... Et impetravit amortizationem apud ducem, de medietate domini de Kiele quod erat feudale».

Ziehier de amortisatiebrief, die voor hen door heer Arnold werd bekomen, en die voor de geschiedenis van 't Kiel een bijzonder belang aanbiedt :

«Philips etc. doen cont, dat ons te kennen is gegeven vanwege onze welgeminden in Gode, de religieusen prior en convent van St-Katerinenhuize bij onze stad Antwerpen, van de Karthuizer orde, dat alzoo vs. huis gelegen en gefondeerd is in een leen geheeten Kiel, bij onze stad Antwerpen, **welk voortijds toe te behooren plach aan wijlen Hugo Nose**, welk leen is schuldig en gehouden te worden van ons **ter causen van onze heerlijkheid van Antwerpen, en welk bij de dood des vs. Hugo, is in drie deelen gedeeld geworden, waarvan heer Wouter van der List, ridder, tegenwoordig houdt de eene helft en de vs. religieusen de twee vierendeelen, die de andere helft maken**, welke twee vierendeelen zij verkregen hebben in twee malen, en hebben die gehouden en houden die nog zonder dat die hebben geweest, of zijn geamortiseerd, welk geheel leen mag in geld waard wezen 9 pond en een half Leuvensch, die waard mogen wezen omtrent 12 gdn en 4 gdn, jaarlijks, van zeker land dat winnende land gemaakt is van nieuws, (1) item 4 sister rogs, item 48 sisters evene, waaraf de eene helft is goede evene en de andere kleine, (2) item drie sisters kleine evene en omtrent 79 en een half hoenders, en mogen alle deze dingen en renten beloopt tot de waarde van 80 gouden franken of daaromtrent, waarvan de vs. religieusen de eene helft hebben, en de vs. ridder de andere helft, en hebben samen een meier en mannen, hoog gerecht, en neder, en zijn de vs. religieusen ons schuldig ons te leveren ter cause der vs. heerlijkheid, een gewapenden man in tijde van oorlog, en is ons vs. leen ook schuldig ontvang en relief, als daar een nieuw man toe komt, en het zij alzoo dat de religieusen zijn geweest, zoo zij zeggen, te meer stonden bedwongen door onze lieden en officieren in de vs. stad Antwerpen, sedert dat zij de eene helft van dit leen verkregen hebben, ons een man te stellen, en hebben dien bij feite gesteld, en te betalen voor eeniegelijck relief de som van 11 gdn. en 4 oude Engelschen, met ook den dienst van een man van wapenen bij tijd van oorlog, gelijk alsof zij het vs. leen te houden hadden in hun handen, al hetwelk hun geweest is, en is hun nog, zeer hinderlijk, gemerkt dat de vs. helft van dit leen was en is van kleine waarde, ons biddende, gemerkt hunnen armen staat, en dat zij soberlijck zijn gefondeerd en gegoed, en dat hun eigen kerk en hun lieder woningen zijn gesteld op hun vs. helft van dit leen, welke helft zij uit hunne handen niet zouden mogen doen zonder groote schade voor hen, en de vs. plaats, dat het ons gelieven zoude hierin te voorzien, daarom is het dat wij... amortiseeren, bij den inhoud van dezen brief, den vs. religieusen de vs. helft der vs. leenen, zonder iets daaraf tot ons behoef te houden, en wij willen, en onze beliffte is, dat de vs. religieusen van nu voortaan zullen houden en mogen houden die vs. helft los, vrij en kwijt, zonder gehouden

(1) Novalia, novae terrae.

(2) Evene is haver; kleine evene is «ruwe evie».

te zijn te stellen een man of ons te betalen een relief van leen, dienst van man van wapenen of anderen last, hoedanig die wezen mocht».

De weldaad dezer amortisatie hebben de karthuizers op meer dan een plaats in hun schriften herdacht. Die « heerlijkheid » hieten ze een « onus grave » een zware last. De amortisatie was een groote verlichting.

De andere helft der Kielsche heerlijkheid.

Om te sluiten nog een woord over de andere helft der Kielsche heerlijkheid. Zooals we uit vorig stuk vernamen, was die helft, in 1401, in handen van Wouter van der List. Deze bezat dit echter slechts sedert 1394.

Op 22 April 1394 wordt volgende akte geschreven :

«Ik Philips van den Coudenbergh, zoon van wijlen ridder Philips van den Coudenbergh, doe weten dat ik om een som gelds, die mij wel betaald is geworden, verkocht heb aan heer Wouter van der List, ridder, mijn lieven oom, al mijn goed en renten, die ik had binnen den heerschepe van Kiele, met de heerlijkheid, de laten, de renten en al dat er toe behoort...»

Hoe was ridder Philips daaraan gekomen ?

In het jaar 1410 heeft nu Wouter van der List deze helft aan de karthuizers verkocht, en in 1413 verkrijgen de broeders, vanwege hertog Antheunis, weder door bemiddeling van den trouwen Aert van Crayenhem, de amortisatie van dit tweede gedeelte van het leen.

Voortaan was het Kiel in de gunstigste voorwaarden gesteld, die men zich in de feudale wereld van toen, voor een landelijke streek kon uitdenken. Een nieuwe periode begint voor het Kiel, die loopen zal tot 1540.

En de oude heerlijkheid van Hugo Nose verkrijgt nu een nieuw eigen zegel met het beeld daarin van de H. Catharina, de patrones der oude kapel.

Besluit.

Hoe het verder met die heerlijkheid is verlopen, hoe de stad Antwerpen ze overkocht, hoe het wapen der Kielsche heerlijkheid te prijken kwam in de zaal der Antwerpsche schepenen, thans in onze gemeenteraadszaal, hebben we hier niet meer te ontwikkelen. Het ging over de wording dezer Karthuizer feodaliteit.

Treffend is het hoe verschillend een beeld men van soortgelijke dingen krijgt, wanneer men de werkelijkheid naderbij komt, dan wanneer men enkel dat woord « feodaal » hoort ronken. Over de feodaliteit en wat er mee samen hangt, koesteren we nog zooveel « versierde » d. i. bedrieglijke voorstellingen ! Onze Kielsche studie moge er tegen op hoede stellen.